

IV. DİN ŞÛRASI

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ
12 - 16 Ekim 2009 Ankara

ANKARA - 2009

EKONOMİK PROBLEMLER VE SOSYAL HAYATA YANSIMALARI: YOKSULLUK, İŞSİZLİK VE TEFECİLİK

Ahmet BATTAL*

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kanaatimizce öncelikle kavramsal düzeyde düşünerek ve sorgulayarak başlamalıyız. Zira bu çağda zaman önceki çağlardan çok daha hızlı akmakta ve kavramlar dünyasını da aynı hızda değiştirmektedir.

1. İktisat yerine ekonomi terimi kullanılmaya başlanmış ve iktisat kelimesine yüklenen mânâ da değişim geçirmiştir. Oysa iktisat ve ekonomi, farklı iki dile ve farklı iki düşünüş biçimine ait kavramlar olarak, dilin düşünüşe etkisi sebebiyle, farklı ve hatta bazen zıt kavramlardır. Gerçekten, eski çağlarda “iktisat etmek”; “muktesit olmak” yani iktisatlı davranmak anlamına gelmekteyken, günümüzde iktisat etmek, “iktisat yapmaya” yani ekonomi ile ilgilenmeye dönüşmüştür.

İktisatçı olmakla ekonomist olmak arasındaki en önemli fark şudur: Bir “iktisatçı” harcamaları artırmayı savunamaz, zira bu iktisatlı yaşamaya ve bu anlamda iktisatçılığa zıttır. Oysa bir ekonomist, bir ekonomik model kurarak, harcamaların artırılmasını savunabilir. Nitekim savunmaktadır da. Gerçekten günümüzde, “ekonomi” demek, harcama demektir. Harcama ise “sarf” yani “israf” demektir. Bu sebeple “harcama ekonomisi” anlamında “sarf” yani “israf ekonomisi”nden söz edilebilir, ama geçmişte de bu gün de “israf iktisadı” denemez. Zira israf ve iktisat birbirine zıttır.

2. Ekonomi ilminin tarifi de oldukça tartışmaya açıktır: Gizli bir ideoloji ile malûdür. Materyalist bir yaklaşım içermektedir.

Şöyle ki, “ekonomi bilimi” için “kıt kaynakları sınırsız ihtiyaçlarla üleştirmek-denkleştirmek ilmi” denmektedir. Bu tarifin test edilebilmesi için iki-üç soruya ihtiyaç vardır.

Birincisi, kaynaklar gerçekten kıt mıdır? Evet demek, tüm zenginlik kaynaklarının mutlak sahibi olan Ğanfyyi Mutlâk’a (c.c.) karşı saygısızlık olmaz mı? İkincisi, ihtiyaçlar sınırsız mıdır? Sınırsız olan insanın ihtiyaçlar mı, istekler mi, hırsı mıdır?

Daha da önemlisi isteklerle fazlaları (arz ile talebi) denkleştirmenin yolu, “Ali’nin külâhını Veli’ye, Veli’ninkini Museviye giydirmeye” yöntemi midir? Denkleştirmenin doğru yöntemi insanın önce kendi kendisine, isteklerine, hayallerine ahlâkî sınırlar koyması değil midir? Oysa ahlâkî dışlayıp onun yerine ne idüğü belirsiz etik kavramını yerleştirmeye çalışmakla aslında insanı kendi bağlamından koparmış oluyoruz.

Özetle, kavramlar dünyasında düşünme araçları olan kelimeler önemlidir. Kendi düşünce dünyamızın kavramlarına karşı, bilhassa ders kitaplarında, sadık ve tutumlu davranmalıyız.

3. İktisâdi hayatta problemimiz aslında bir sistem problemi olmaktan çok, bir ahlâk problemidir. Bilhassa gayri ahlâkî pazarlama uygulamaları ve tüketimi teşvik, israfı ve krizleri tetiklemektedir.

Ancak yine de ideolojiler karşısındaki tutumumuz önemlidir. Bilhassa son kriz sebebiyle kapitalizmin bittiğini, sosyalizmin yeniden parladığını ve doğrulandığını iddia edenler vardır. Ancak kanaatimizce bu görüştekiler yanılmakta ya da bilerek yanıltılmaktadırlar.

4. Devletin fakire destek olması elbette iyidir. Ancak sosyal devlet uygulamaları teşebbüs hürriyetine engel olmamalı, özel sektörün ve meşru rekabetin önünü tıkamamalıdır. Krizler de bunun bahanesi olmamalıdır. Öte yandan insanı tanırlaştırmaya kalkan materyalist tüketim tarzı da kötüdür, o da teşvik edilmemelidir.

Sosyalizm de kapitalizm gibi kapitalcidir, sermayecidir; zira maddecidir, materyalisttir. Aralarında sadece “kapital”in “sahibi”nin kim olması gerektiği konusunda görüş ayrılığı vardır. İkisi de kapitalin gerçek sahibi olan yaratıcıyı unuturlar ve sermayenin sahibi ve hatta tanrısı olarak ya da devleti görmeye çalışırlar.

Oysa insanın kapitalin şerefli emanetçisi olması, bu emanete hıyanet etmemesine bağlıdır. Hıyanet etmemesinin kıymeti ise ancak, hıyanet edebilme hürriyeti(!)nin de bulunması sayesinde anlaşılabilir. Akıl, irade, ilham, vahiy ve vicdan birleşecektir ki hürriyet hakkıyla ve gereğince kullanılabilsin.

5. Özellikle son küresel ekonomik kriz bir yönüyle elbette kapitalizmin de krizidir. Ama unutulmamalıdır ki, yaşlı dünyamız, yakın zaman önce, komünizme dönüşmüş olan sosyalizmin eski doğu bloku ülkelerinde yaptığı zulmü de, ondan çıkan krizleri de görmüştü.

Bu durumda sosyal siyasette önceliğimiz elbette ekmek değil hürriyet olmalıdır. Ama sadece devletten ve sadece dinî ve siyasal hürriyetleri istemek yetmez, devlete karşı ekonomik hürriyetlerimiz de olmalıdır.

Serbest piyasa da iyidir, ama bir şartla; insanı insan yapan ahlâkî kodları unutmadan. Zira insanların çoğunluğunun bencilleşerek insanlıktan çıktığı toplum da, o toplumun devleti de -hangi rejimi benimserse benimsesin- ekonomik krizlerden ve sosyal buhranlardan kurtulamaz.

O halde ekonomik krizden kurtulmak için dahi ahlâkîyyat eğitimine manevî yatırım yapmaya devam etmek gerekir.

2. YOKSULLUĞA FARKLI BİR AÇIDAN BAKMAK

Yoksulluğun sebebi öncelikle bencillik ve israftır.

1. Yoksulluğun bencillikle ilişkisi şudur: Bencil insan gerçek zenginlik olan dost zenginliğine sahip değildir. Toplumsal dayanışmanın eş dost çevresi ile sağlanıp geliştiği açıktır.

Bireyselleşmek, tam hürriyeti elde etmek anlamında iyidir. Ancak yalnızlaşmak ve kime güveneceğini bilememek anlamına gelirse kötüdür. Zira asıl sosyal sigorta samimî insan ilişkilerinden doğan güvendir.

2. Yoksulluğun israfla ilişkisi ise şudur: İsfraf eden kişi, mal varlığı anlamında ne kadar zengin olursa olsun kanaat “sahibi” olmadığı için yoksuldur.

Günümüzde israf had safhadadır. Deyim yerindeyse “eli delik”lerin devrindeyiz ve “deliği dikmeden” ya da “eli kesmeden” bu toplumsal hastalığımıza çözüm bulamayacağımız anlaşılmaktadır.

Eli dikmenin ve manevî tatmini sağlamanın yolu, tüketimi teşvik etmek değil iktisadî teşvik etmektir. Zira gerçek zenginlik mal çokluğu ile değil ihtiyacın azlığı ile ve gönül zenginliği ile ölçülür. İsrafa dayalı tüketim ise alışkanlık yapar, ihtiyaçları azaltmaz, aksine artırır ve hırsa sebep olur.

Hırslı insan, taleplerine sınır koymayan insandır. Nefsin taleplerinin nihai hududu ise tahmin edilebileceği gibi, insanın -haşa- tanrı olmak istemesidir. Oysa akıllı insan, çalışırken hırslı, çalışmasının sonucunu değerlendirirken kanaatkâr olmalıdır.

Hırsı ve israfı önleyebilmek amacıyla kurulacak sivil toplum kuruluşları devlet tarafından da desteklenmelidir.

3. Yoksulluk duygusunun asıl sebebi, pazarlama ve reklâm hilelerine dayalı sunî ihtiyaçlardır. Bu sebeple dünyada ve tabii ülkemizde iktisadî alanda sorgulanması gereken ana kavram “pazarlama”dır. Ancak “pazarlama ahlâkî” kavramını dahi kitaplarına ABD’li pazarlama uzmanı Philip Kotler’den ilhamen ve ithalen almış bir akademik camiada bunların, değil konuşulması, düşünülmesi dahi zordur.

Ülkemizde ve dünyada birçok üniversitede, pek de farkına varılmayan ilginç bir “bilimsel çelişki” vardır. Üniversitelerde bir yandan pazarlama bilim dalları, diğer taraftan da tüketiciyi koruma bilim dalları vardır. Tahmin edileceği üzere, “tüketici koruma bilimi”, “pazarlama bilimi”nin şerrinden müşteriye korumaya çalışmaktadır.

Bilim bilimle çatışmayacağına göre bunlardan biri bilim değil demektir. Oysa pek açıktır ki; tavşana “kaç”, taziye “tut” diyenler, bilim adamı değil, olsa olsa tavşanı ve taziye izleyenlere “arkadan yansıcılık” yapanlardır.

Tüketim çılgınlığı ve hilekâr pazarlama uygulamaları sorgulanmalıdır. Bu kapsamda sözleşmelerde güçlü tarafın zayıf tarafı ezmesine yönelik uygulamalar engellenmelidir: Genel işlem şartları ve tip sözleşme metinlerinin imzalatılması yoluyla sözleşme kurulması icap-kabul dengesine aykırıdır, sınırlanmalıdır.

4. Tatminsizliğe sebep olan hırsın diğer bir biçimi ahlâkî standartları olmayan hırstır. Bu sebeple ahlâkî eğitim piyasaya şekil vermekten önce gelir.

Bu kapsamda ders kitapları ahlâkî kodlar yönünden gözden geçirilmelidir. Mesela sebepsiz zenginleşmenin iadesinin gerektiği öğretilmeli “yolda bulduğun para senindir” anlayışı bertaraf edilmelidir.

Geleneklere bağlı insanlarımızın “dükkân kimin” sorusuna “emanet” cevabı vermesi sadece basit bir kültür unsuru değil, hakikî ve samimî bir varlık algısıdır. Zira bu cevap, “bu can bu tende emanet” anlayışının piyasaya yansımalarıdır. Bu zihniyetteki kişi, stres nedir bilmez, hiçbir krizden etkilenmez. Zira; tevazusu, iktisadı ve istiğnası ile merhameti hak eder, ikramı ve şerefli yardımını elde eder.

Zaten bu sebeple “iktisat” ve “istiğna” yani “gani gönüllülük” kardeşlerdir.

Oysa “dünya benim, daha yok mu” diyen kanaatsiz insan, gayrimeşru yollara yönelir ve herhangi bir ekonomik bunalımda yıkıldığına kendisine uzanan bir dost eli bulamaz, zira merhameti hak etmez.

5. Piyasaya şekil vermek önce piyasayı doğru kavramlara yaslamaktan geçer.

Sıradan bir vatandaş gibi tebdil-i kıyafet gezerek alış veriş deneyi yapan ve aslında gizlice piyasayı denetleyen Padişahı sıradan bir müşteri gibi görerek ve samimiyetle “Ben sifatah etmiş oldum, kalan ihtiyaçlarımı da komşudaki diğer dükkândan al” diyen eskinin Mısır Çarşısı esnafı, bu günkü “homo ekonomikus”tan başka bir tür canlı idi. Ama bu günün “homo ekonomikus”ları bu diğergam insan tipini yorumlarken kendi bakış açılarını ona giydirmekte ve böylece onu da kendilerine benzetmektedir: Kendileri bencil, onu da bencil sanmaktadır. Faydacı ve benmerkezci bir yaklaşımla “Komşunu yaşat ki sen de yaşayasan” dediğini varsaymaktadırlar. Oysa bu yaklaşımın görünüşte samimiyet içinde hileye işaret eden “İnsanların güvenini kaybetmektense para kaybetmeyi tercih ederim. Zira insanların güveni bana para kazandıracak” yaklaşımından farkı yoktur.

6. İnsan harcamayacaksa daha çok kendisi için değil başkaları için harcamalıdır. Yemekten çok yedirmekten lezzet almalıdır. Zira, bizzat yemek, cismani ve çoğu zaman hayvanî bir lezzet verir. Oysa yedirmek, riya olmazsa, daima ruhanî ve insanî lezzet verir.

İkram etmeyi seven insanın ekonomik krizler karşısındaki tavırını ve durumunu düşünelim. Aç kalmaz, açıkta kalmaz, şerefli yardımdan mahrum da kalmaz ve böylece yoksulluk nedir bilmez.

3. İŞSİZLİĞE FARKLI BİR AÇIDAN BAKMAK

1. Tatminsizliğe sebep olan hırsın bir biçimi, kolay ve risksiz kazanma hırsıdır. Bu hırs öncelikle meslek seçiminde yanılğıya sebep olmaktadır.

Malûm olduğu üzere, “insan için ancak çalıştığına karşılığı vardır”. O halde maddî karşılık almak isteyen; imalât, ticaret ya da ziraat yapmalıdır. Memuriyete giren ise “hamiyet” ve millete hizmet için girmelidir.

Oysa Türkiye gibi ülkelerde ana babaların gözünde en iyi iş “devlet kapısından maaş”tır. Bu sebeple de aslında gizli birer komünist durumundaki insanlarımız “kavmin efendisi ona hizmet edendir” kuralına uygun biçimde millete hizmetkârlık için değil, “geçinmek” için memur olurlar. Tabiatıyla iâşe bedeli olan maaşı değil emeğin ecri yani karşılığı olan ücreti aldıklarını sanırlar. Bu da yetmez, hem memurluğun iş garantisini hem de işçi olmanın bir gereği olan ücret pazarlığı için sendika ve grev hakkını isterler. Oysa bu ikisi zıttır ve yanlış hırsın sonucudur.

Hükümetlerin kamu kurumlarının kadrolarını işsizliği önlemek için bir araç olarak kullanması da bu çarpık bakışın bir yansımasıdır.

2. Hırsı yanlış kullanma ve memuriyet kavramını yanlış algılama hususunda en ciddi problem de din görevlilerindedir. Zira bazı “din görevlileri” sendika kurmakta, Hakk’ı aramak yerine “hak” aramaktadır. Sanki hizmetlerinin bir ücreti varmış ya da olabilirmiş gibi, “ücretlerinin artırılması” için organize olmakta ve hatta grev hakkı istemektedirler.

Hâlbuki, “Benim ücretimi ancak Allah verir” ve “Allah’ın ayetlerini az bir dünya menfaatine satmayın” gibi Kur’anî kuralların da belirttiği üzere din hizmetinin dünyada ve hatta ahirette bir bedeli olmamalı ki o hizmet samimi, halis ve ihlaslı olmuş olsun. Bedeli olmayan şeyin pazarlanamayacağı ve bedeli için bir pazarlık yapılamayacağı açıktır, ama göremeyen gözler görememektedir.

3. İşçi işveren ilişkileri pazarlama ahlâkına uygunluk yönünden denetlenmelidir.

Pazarlama ahlâkı konusunda en ciddi problem banka personelinde kendisini göstermektedir. Zira sattıkları “ürün”, aslında olmayan, sanal bir varlık yani paradır. En zengin ama en mutsuz çalışan tipi banka çalışanlarıdır. Zira gazeteci Umur Talu’nun deyimiyle “hedef manyağı” olmuşlardır.

Patronların koyduğu ve özellikle kriz dönemlerinde daha da yükselttiği “hedefleri tutturabilmek” ve ne pahasına olursa olsun gözden düşmemek için, ahlâkı bir kenara bırakarak müşteri avlamak, “başarı” olabilir, ama “ahlâki” olmadığı, vicdanlarda yaralar açtığı görülmektedir.

4. İş sahibi olmanın gayri ahlâkî yöntemleri ve amaçları deşifre edilmelidir. Bunlardan biri anonim ve limited şirket kurmayla ilgilidir. Ülkemizde gittikçe daha sık biçimde, yapılacak ticarî faaliyet sebebiyle ileride doğması muhtemel sorumluluktan kurtulmak amacıyla bir paravan kişilik olarak limited ya da anonim şirket kurulmaktadır.

Benzer biçimde, birçok meslek sahibi, mesleğini, gayri ahlâkî amaçlar için araç olarak kullanmaktadır. Mesela görünüşte bağımsız çalışanlar durumundaki muhasebeciler ve mali müşavirler, işsiz ya da müşterisiz kalma korkusunu gerekçe göstererek firmaların vergi kaçırmasına yardımcı olmaktadır. Diğer bir örnek aslında boşanması gerekmeyen çifti boşayıp para kazanabilmek için, açtığı boşanma davasında tarafları veya mahkemeyi ajite eden ve sahte deliller uyduran, ya da müvekkilinin alacağını tahsil edebilmek uğruna icra takibini acımasızca yapan avukatlardır.

Bu problemin çözümü için odalar gibi meslekî kuruluşların denetim ve ceza yetkileri artırılmalıdır.

4. TEFECİLİK: KANAATSIZLIĞIN SONUCU

Son iki-üç yüzyıldaki sosyal çalkantıların, ihtilallerin ve toplumsal “fesadın” iki önemli sebebi vardır: Faiz yasağına uyulmaması ve zekât emrine uyulmaması.

Fesattan kasıt ekonomik krizler ve buna bağlı ahlâkî bozulmalardır. Gerçekten ekonomisi bozulanın ahlâkî da kolay bozulmaktadır.

1. Faizden ve tefecilikten para kazananlar görünüşte bir ihtiyacı karşılamaktadırlar. Bu ihtiyaç ise öncelikle dost fakirliğinin sonucunda ortaya çıkar. Zira kendisine destek olacak dostlara sahip olan insanlar düşkün hale gelmez, tefecinin kucağına “düşmez”.

İhtiyaç fazlası parasını ihtiyaç sahibi dostuna doğrudan ödünç vermeyi riskli gören hırslı insanlar bu işe bankayı aracı yapar. Banka ise alacağını daima zamanında alır ve gecikme halinde de kat kat fazlasıyla alır, karz-ı hasen nedir bilmez. Paradan para kazanmayı dost sahibi olmaktan değerli gören kanaatsiz insanlar ise dostuna bizzat yapamadığı zulme bankayı aracı yaparak bankayı ve tefecilik piyasasını teşvik etmiş olur. O halde ahlâk eğitiminde karz-ı hasenin değeri anlatılmalıdır.

2. Faiz uygulamaları küresel çapta ekonomik krizlere sebep olmaktadır. 2008 yılında ortaya çıkan “küresel ekonomik kriz” sebebiyle dünyanın ekonomik varlığının en az beşte birinin kaybolduğu söy-

lenmektedir. Dünyanın beşte biri yanmış ya da uzaya uçmuş değildir. O halde ne oldu? Bu nasıl bir “kayıp”tır?

Şöyle açıklanabilir: Dünya üzerinde reel ekonomik varlık 100 lira değerinde. Ama dünyadaki toplam varlık-alacak-borç hacmi 500 lira. Yani hesapta, kağıt üzerinde görünen 400 lira, “reel” varlık değil, sanal varlıktır. Yani beşte biri suyla dolu bardağın kalanındaki beşte dörtlük köpük ve sun’î varlıktır. Bu köpük azalıp sönmeye başlayınca köpükten geçenlerde bir telâş başlamaktadır. Köpüğü azaltmamak için yeni köpürteçlerle suyu karıştırıp bulandırmaktadırlar. Reel ekonominin de dengesi böylece bozulmaktadır.

O halde asıl problem köpüğün ve köpürtücünün varlığıdır. Köpürtücü bankalardır. Köpük de kağıt para yani “banka senedi” ya da “banknot”tur.

Para nedir? Yenir mi? Yenmez. Giyilir mi? Giyilmez. Farazi bir varlıktır. Değeri de bir faraziyeden ibarettir. Aslında bir tür senettir. Kağıt parçasıdır. Bu sebeple paraya yatırım yapmak reel yani “akıllıca” ya da “mantıklı” değildir. Yine bu sebeple paradan ve vadeden para kazanmak ahlakî de değildir.

3. Geleneksel bankalar, paradan para kazanmak isteyenlere, mevduat ve nakit kredi denilen geleneksel usullerle ve “futures” işlemleri, morgiç gibi modern yöntemlerle aracılık etmektedir: “Ali’nin külâhını Veli’ye, Veli’ninkini Hasan’a, Hasan’inkini Hüseyin’e ilh.” Bu şekilde “bir paradan” “çok alacak” ya da “çok borç” çıkarmak, piyasayı köpüğe boğmaktadır. Piyasa nefes almak istediğinde ise bardaktaki köpük kaybindan dolayı ekonomik krizler çıkmaktadır.

Oysa paradan para kazanmak isteyen, servetini yani parasını ya bizzat ticarete çalıştırmalı ya da ticaret yapmak isteyeneye sermaye vererek ortak olmalı ki kâra da zarara da iştirak etsin.

O halde dünyanın krizlerden kurtulmak için bankacılık sistemini piyasa samimiyeti içinde ve doğru yöntemle reel ekonomiye uygun hale getirmesi gerekir. Bu sebeple bankaların para-kredibilite akışına kâr zarar esasına göre aracılık yaptıkları sistemin teşvik edilmesi lazımdır. (Bu ihtiyacın sadece İslâm dünyasında değil, batıda da duyulduğu anlaşılmaktadır. Zira bir süre önce Vatikan da benzer çözümü teklif etmiştir.)

Faizsiz bankalar bunu yapmaya çalışmaktadırlar ve ancak kıs-men başarabilmektedirler. Faizsiz bankaların gerek hukuk düzeninde ve gerek uygulamada var olan ayırt edici özellikleri korunmalıdır.

4. Tefecilikten uzak kalınabilmesi için faiz yasağının sebepleri özümsemelidir: Faiz paranın kirası değildir. Para kiraya verilebilen bir şey değildir. Sebebi şudur: Bir eşyanın kiralınmasında eşyanın başına gelecek risk kiraya verenin üzerindedir. Paranın ödünç verilmesinde ise paranın kaybı ya da yanmasının riski ödünç alanın üzerindedir. Yani parayı ödünç veren riske girmemekte ve parasını korumaktadır. Ödünç verenin tek riski borçlunun ödeyememesidir. Bankacılık sektöründe ise bu risk gerçekte yoktur. Zira bankalar krediyi ancak en sağlam teminatları aldıklarında vermektedirler.

Parayı ödünç verenin, geri alırken üzerine faiz alması, bir şeyin “karşılığı” değildir. Bazıları faiz için “paradan mahrum kalmanın karşılığıdır” şeklinde tarif yapmaktadır. Bir parça kağıttan yani paradan yani aslında satınalma gücü denen güçten, kendi kendisini kendi isteğiyle mahrum bırakan, hangi sebeple, bir “karşılık” hak eder ki? Aksine, faiz, külâh değiştirmeyi bir maharet sayanlarca uygulanmakta, “havadan para kazanmayı” teşvik etmekte ve çalışma şevkini söndürmektedir.

5. Faiz yasağının destekleyicisi, zekât yükümlülüğüdür. Dinî kaynaklara göre zekâtın açıktan yani gizlenmeden ve fakat zekât olduğu söylenerek verilmesi gerekmektedir. Ancak dinî televizyon kanallarında, “dindar” olduğu belli kişiler, fakirlere, göstere göstere ve hatta firma reklamı da yaparak yardım vermektedirler; fakat, “verdiğimiz zekattır” dememektedirler.

Bu gizliliğin sebebi sorulduğunda “zekât deyince laikliğe ya da çağdaşığa aykırı olabilir” denilmesi; çağdaş görünmek adına, gayri insani bir hâle, ikiyüzlülüğe ve hatta bir tür münafıklığa düşülebildiğini göstermektedir. (Gerçekten, toplumsal hastalıklarımızdan biri ikiyüzlülüktür ve bu da sosyolojik krize sebep olmaktadır).

O halde televizyon, radyo ve gazetelerin yayınlarında din uzmanları istihdam etmeleri teşvik edilmelidir.